

Sprakeloos (7)

Over vriendschap & de dood

Harrie Regtering¹

voor Jac en Willem

26052022

Ouverture Parsifal. Violen zwellen langzaam aan maar blijven zacht. Koper met een fluit en violen er boven uit. Korte tonen. Thema komt terug maar zitten nu ook de altviolen en cello's erbij? Is de basisidee van Parsifal dat het medelijden de weg naar bevrijding is? Of is dat idee de verzoening?

Aan vriendschap begin je niet met het idee 'tot de dood ons scheidt'. Toch gaat het daar behoorlijk op lijken. Inmiddels is mijn mogelijkheid van doodgaan door kanker een feit. Toch overheerst ontzetting bij het bericht van twee vrienden dat zij door ziekte de grens passeren waarachter de dood wacht. Hoe ongewis het tijdstip verder ook is. Gek genoeg schakelt deze vorm van ziek zijn ons (weer) gelijk in de jarenlange vriendschap. Biedt een fundament voor het samen verdragen ervan. De reële dood is plotseling onderwerp van gesprek. Natuurlijk spraken we in voorafgaande jaren ook over de dood. De voorgestelde (ooit) van ons zelf of die van anderen (collega's, familie, vrienden).

Deze vriendschappen stammen uit dezelfde context: universiteit, sociologie, bestudering van arbeidsvraagstukken. Leeftijd uiteraard. Leefstijl. Tussendoor eet je samen, ga je naar de film of een concert, maak je fietstochten of zie je elkaar in de kroeg. Om te ontspannen en slap te kleppen, maar ook om over de dagelijkse dingen te praten die wringen. De benoeming die uitblijft, de bureaucratie van de faculteit, de nieuwe activiteiten in onderzoek, onderwijs en op de kennismarkt, een boek of artikel dat bijna af is. Je deelt belangstelling voor allerlei disciplines in wetenschap en kunst. Ook daar voer je goeie gesprekken over. Of ga je samen met teksten aan de slag om iets uit te zoeken. Met de een zit ik al meer dan twintig jaar in een filosofiegroepje van drie. Daarin lezen we ons elke drie weken door filosofie teksten heen en doen erom heen leuke dingen. Vriendschap als voorwaarde van gemeenschappelijk en voorbehoud-loos filosofie beoefenen. Nou ja, qua intentie dan. Met de ander ligt het accent op reflectie op leven, relaties en 'werk'.

Van de eerste leerde ik, vanaf de scriptie die we samen schreven, dat ik beter moest analyseren om scherpere argumenten te vinden. Tot aan de dag van vandaag is me dat niet gelukt. Mede omdat hij steeds scherper werd. Van de ander leerde ik dat ruimte maken ook een tactiek is om iets voor elkaar te krijgen. Een constructionist met

vertrouwen in wat anderen kunnen. Zoals ik er later nog meer tegen zou komen.

¹ regte061@planet.nl; www.watiknietbegrijp.nl

Zo leer je elkaar als vrienden jaar in jaar uit (beter) waarderen om wie 'je bent'. En was. Want ook de ontwikkeling van jongen tot nu, de band met de ouders, vooral de moeder, de geleden pijn en het ervaren geluk, succes en falen, komen gaandeweg ter sprake. Gaan allemaal in de vriendschap zitten².

Ieder van deze vrienden verschilt qua persoonlijkheid en 'innerlijk landschap'. Een overeenkomst is dat ze beide binnenvetters – in contrast met mij - zijn. Verschil is er ook. De een vergeet je direct als je niet bij hem in de buurt bent, wil en kan volop alleen zijn. De ander zal je steeds juist opzoeken als hij alleen is. Dat maakt de intensiteit en het ritme van de vriendschap in beide gevallen anders. Allengs is de vriendschap zo vertrouwd geworden dat wat 'binnen in het vet ligt' bij deze twee ook zo maar naar buiten kan stromen. Onvoorbereid, misschien ook wel tot verbazing van de 'sprekende' zelf. Die nooit dacht dat hij dit zo en op dit moment zou zeggen. Dat vergroot de intimiteit en verbinding met ze. Over de jaren heen terug kijkend is elke vriend op een heel eigen wijze nabij gekomen en gebleven. Nabijheid als voorwaarde voor een eigen 'productiviteit' en een eigen 'zelforganisatie' van vriendschap. Ik gooi het er maar weer even in (zie Sprakeloos 6).

In transitie. Je gaat niet dood aan ziek zijn, je gaat dood aan leven (Montaigne). Ieder van ons drieën heeft nu zijn eigen onmiddellijke ervaring met 'de grens' van leven. Die is aangekondigde realiteit in kille cijfers over de onderbouw en een bepaalde reactie van de bovenbouw in het omgaan met de ziekte. De ervaring van sterfelijke anderen (ouders, broers en zussen, geliefden, vrienden of mensen die je van vroeger kent) bepaalt mede je reactie. Het leven is in een onomkeerbare transitie terecht gekomen. Transities die we eerder, maar wel anders hebben meegemaakt. In een daarvan liep ik tegen Montaigne aan.

Nog jong schakelde ik over van een leven als werkende jongere naar een leven als hoger opgeleide 'oudere'. Voor de avondschool las ik bij Frans het essay (1.28) 'Over de vriendschap' van Montaigne met zijn vriend Etienne de La Boétie. Die beschreven vriendschap aan de vooravond van de moderne samenleving werd een monument in de Westerse cultuur. Montaigne was de humanist, de opgraver en popularisator van de deugden van de Griekse en Romeinse cultuur. Nog in het donker van Middeleeuwse (godsdiens)twisten en feodale verhoudingen. Hij vertaalde klassieke teksten in 'gewoon' Frans en plagieerde veel, maar werd ook geplagieerd (o.a. door Pascal).

Ik herlas het essay en een en ander erom heen. Vriendschap, zoals door Montaigne verwoord en beleefd met la Boétie is meer dan een persoonlijke relatie, getekend door de kenmerken van die tijd. Het is een duw in de rug van de tussen mensen mogelijke *associatie van vrije individuen*. Het contrast daarvan vind je in het traktaat *De la servitude volontaire* dat la Boétie, voor zijn dood schreef. Over het onbegrijpelijke fenomeen dat onderdrukte mensen niet alleen houden van hun tirannen, maar die liefde met de toenemende onderdrukking door een tiran zelfs toe neemt. De remedie van la Boétie, simpel weigeren om eraan mee te doen, is genoeg om de tiran te laten vallen, maar dat gebeurt nooit.

² De meeste van mijn vrienden en vriendinnen blijven gelukkig aan de goede kant van leven. Maar deels gaat dit verhaal over vriendschap & de dood natuurlijk ook over hen. Voor ieder een specifiek verhaal.

Tegen die achtergrond is vriendschap een 'vrij samen', het doorleven van het 'mede-met-de-ander-zijn' in zijn zuiverst mogelijke vorm. Tot aan de dood. Nogmaals: niet het doel van leven. Dat is het leven zelf. Op de vraag: 'waarom ik van mijn vriend hield?' luidt het simpele antwoord 'omdat hij het was en ik het was'. Vrienden 'regelen' zelf hun communicatie, een tweespraak, een dialoog over alles wat er te bespreken is. In vriendschap ontdek je gezamenlijk de bestaansstructuur van ieder mens *als toegewend tot de ander*. Vrij van door familie, maatschappij of natuur bepaalde conventies. In het gezicht van je vriend toont zich de gedeelde moraal. Tot in de taalopvatting toe heerst gelijkheid. Het woord behoort slechts voor de helft toe aan degene die het spreekt en voor de andere helft aan degene die het hoort³. Vriendschap als zuivere vorm van 'mede-zijn' houdt een belofte in voor de mogelijkheid uiteindelijk oorlogen, godsdiensttwisten, machtsmisbruik, horigheid en andere misdaden tegen de mensheid te boven te komen. In Montaignes beeld van onderling verbonden 'ikken' en in het vrije vermogen in vriendschap tot mede-zijn ligt de kern van alle beschaving. Tegen alle 'massacres' en 'woekeringen' in, die ook van alle tijden blijven. Vandaag nog in Texas. Maar vrienden slachten elkaar op een vriendelijke manier....

Het de waarheid over zichzelf sprekende 'zelf' van Montaigne heeft mij besmet. Ben dat nog steeds. Zoals er veel anderen in de sindsdien verstreken vier+ eeuwen door besmet zijn. Het boek was 'onmiddellijk' een bestseller en blijft dat. Flaubert, Zweig, Emerson, Horkheimer, Leonard Woolf. Een eindeloze reeks van mensen die hem bestudeerd hebben.

Inmiddels heb ik het eerste half uur van de Parsifal erop zitten. Ik luister naar wat er nu gezongen wordt. 'Ein Todesschrei' (32'40"). Het zal ook eens niet.

In de filosofie is er weinig twijfel dat echte vriendschappen intrinsiek waardevol zijn. Echte trouw, betrouwbaarheid, elkaar goed gezind zijn, met de ander mee kunnen lijden en zelfs bereid zijn tot opofferingen als dat nodig is. Stuk voor stuk in wederkerigheid en erkenning van die

wederkerigheid. Met de ene vriend zou ik een leuk en stevig gesprek voeren over de voordelen van de connectieve analyse die Hacker van vriendschap maakt⁴ ten opzichte van de ideële (uitgaande van een idee over wat vriendschap is) analyse. Of over de aard van de vriendschappen van Wittgenstein met zijn 'leerlingen' (tragische afloop). Vriendschap helpt je bij het - ondanks het tegen de grenzen van taal aanrennen – omgaan met de wens om iets over de uiteindelijke zin van leven, van het goede en waardevolle te zeggen (Wittgenstein).

Natuurlijk is ook de vraag te stellen of onze vriendschap op de een of andere manier van invloed is op of beïnvloed wordt door de tijd waarin we leven. Ongetwijfeld. Maar dan moeten we die tijd naar haar aard ook typeren. Feitelijk en vanuit onze analyse en ervaring. Het daarover eens worden zal nog het lastigste onderdeel zijn. Juist omdat ieder van onze referentiekaders toch nog zó verschillen bij alles waar we het wel over eens zijn (inclusief

³ (*De Essays*, (van Pinxteren), 2004, III, 13, Over de ervaring, 1406)

⁴ PMS Hacker, *The Passions* (2018), hoofdstuk 11 (327-357), hier p. 353 over de relatie tussen vriendschap en deugden. Hacker maakt een connectieve analyse en geen analyse van het Idee vriendschap (zoals anderen).

over wat we minder interessant vinden). Uiteraard zou ik de vraag kunnen stellen in hoeverre vriendschap nog iets betekent gezien de cultuurdiagnose van het nihilisme, in het voetspoor van Nietzsche. En daarbij het artikel van Paul van Tongeren kunnen gebruiken⁵.

Of de vraag stellen hoe vriendschap een plaats heeft in nihilisme op een hoger niveau van complexiteit (Sprakeloos 6). Hoe dat de 'nieuwe' denkstijl (mechanisme en zelfsturing) over complexe systemen mee kan helpen bevorderen. Zijn mensen die vanuit die denkstijl werken meer dan anderen in staat tot vriendschapsrelaties? Veronderstelt die denkstijl een bepaald volume aan vriendschap? Dwaze, maar leuke gedachten om over verder te praten.

Los van filosofie en maatschappij is vriendschap vooral iets persoonlijks. Een verbinding met een ander 'als je zelf' van wie je juist houdt omdat hij/zij zo anders is. Jij ziet daarin iets goeds wat jou aanvult, een voorbeeld. Op dat persoonlijke niveau kun je recente ervaringen ter sprake brengen over ziekte en dood. In de hoop op uitwisseling. Ik geef een voorbeeld. Na een paar uur slaap schiet ik plotseling wakker met een gevoel alsof mijn energievelden weggevallen zijn. Ik voel me verschrompeld tot een onthaard wezen (wat ook echt zo is door de chemo), een onooglijke versie van een mens. Was ik ook werkelijk lichamelijk en geestelijk 'energieloos'? Viel er niets te produceren of te regelen voor zelforganisatie in mijn biologisch systeem? Was er alleen pure fysieke strijd om de kanker in het lijf die tot dit wegvallen van energie leidde? Of voel je je zo als je 'verschrompelt', van energie bent ontdaan als je dood bent? Beleef je zo een moment dat lijkt op die onmogelijke overgang? 'Gek, een halve minuut geleden leefde hij nog' (een standaard Franse grap).

Is het voorval herkenbaar of vinden ze het maar vreemd? Helpt dat bij de analyse? Ontdeed mijn lichaam zich van 'bewustzijns' lagen om in de buurt van die lichamelijke grens, bij die van energievelden ontdane 'kale' gedaante te komen? Als volgende stap in de acceptatie van het ziek zijn? Waar staan die energievelden eigenlijk precies voor? Resonantie met 'wat' precies dan in het niet-weten van wat hier het geval is? Raar besef dat je in staat bent om zowel in energievelden te geloven (je kunt niet anders, gezien de beschreven ervaring) als kunt denken: eigenlijk is dat toch grote onzin. Pas als je erin gelooft, ga je het 'zien'. Wat ik me ook wel herinner van ervaringen met andere mensen bij wie ik dacht zo'n energieveld te voelen of anderen dat over mij zeiden. 'Te rood', zei ik dan tegen ze. Gemeend, voelde ik ook zo. Misschien ontregelde ik op dat moment de ander alleen maar. Maar nu: kale boel.

Een tweede recente ervaring afgelopen nacht. Het lichaam weigert simpelweg om te slapen. Waarom negeert het lichaam het sterke signaal van vermoeidheid en de noodzaak van willen slapen en herstellen? De dexamethason is allang uitgewerkt, je zit op dag vijf na de chemo, dus dat kan niet de oorzaak zijn. Je waarneming zakt je lijf in, je interne oog gaat 'binnen' rondkijken. Wat gebeurt daar? Er is geen pijn, hier en daar een prikkel in botten of spieren, in de buik waar, weet je, er flink wat uitzaaiingen zijn. Op welk niveau van lichamelijke

⁵ Die vraag stelt en beantwoordt Paul van Tongeren in: 'Vriendschap en nihilisme' (TvF, 2013/1, 5-25). Hij behandelt Aristoteles, Montaigne, Kant en Nietzsche. Die laatste blijft gehecht aan het ideaal van vriendschap en dat geeft een zekere bitterheid aan Nietzsches kritiek erop (o.c. 15). Leeft het ideaal desondanks voort? Is vriendschap op de eerste plaats niet meer en niet minder dan weten dat je niet alleen bent? Tot mijn 'basisvoeding' over vriendschap (en filosofie) horen de boeken van Jos Kessels (zie in *Vrije ruimte*, 2002, 223, de vriendschap oefening en andere passages o.a. over Montaigne en in *Het poëtisch argument*, 2006, 174)

processen zijn hier productieve mechanismen 'aan het werk' en waarom? Gaan er nog meer kankercellen van dood, wordt de ruimte die ze innemen kleiner en moet je er daarom zoveel bij plassen om die af te voeren? Of zijn de kankercellen bezig aan een nieuwe strategie om in leven te blijven en zich te vermeerderen? Vervang kankercellen door gezonde cellen en je hebt dezelfde redenering vanuit een ander perspectief. Waar meer ruimte op celniveau is voor gezonde cellen.

Vandaag Tijd voor echte gesprekken. We staan alle drie pas aan het begin van deze transitie. Ook praktische vragen zullen aan bod komen. Bijvoorbeeld over hulp als de zorgbehoefte groter wordt door de ontwikkeling van de ziekte. Of over beslissingen daarna. De keuze voor de vrijwillige dood en waar je dan wil zijn en met wie. Maar natuurlijk ook over hoe we er alle drie op dit moment in staan. Wat we voelen: onwerkelijk ondanks ons realisme. Welke last we ervan hebben. Hoe we het feit al dan niet accepteren, aan artsen een rol toekennen in het monitoren van wat we toch niet zelf kunnen weten en beoordelen. Hoe emoties met ons op de loop kunnen gaan, we er de pest aan hebben dat juist wij....terwijl we nog....Hoe we onszelf bij de les houden in het leven nu en de dingen doen die we nu willen doen in plaats van energie te verliezen aan het 'als' en aan het 'dan en daar'. Gesprekken met misschien wel een vervolg-Sprakeloos hierop. Maar we kunnen er juist nu ook over zwijgen. Gewoon genoeg hebben aan elkaars aanwezigheid.